

Шевчук Д. Як забезпечити процвітання країн? *Агора. Журнал соціальних наук*. 2024. Вип. 2, № 1. С. 107–114. <https://doi.org/10.25264/2786-9202/2.1-107-114>

ЯК ЗАБЕЗПЕЧИТИ ПРОЦВІТАННЯ КРАЇН?

Дмитро Шевчук^а

^а *Доктор філософських наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи Національного університету "Острозька академія"*

Рецензія на книгу: Крістенсен К., Оджомо Е., Діллон К. Парадокс процвітання. Як інновації можуть вивести нації з бідності. Львів: Видавництво Старого Лева, 2024. 416 с.

Про Клейтона Крістенсена (1952-2020), професора Гарвардської школи бізнесу, пишуть як про одного з найбільш впливових мислителів світу бізнесу за останні 50 років за версією *Forbes*, який розробив теорію "підривних інновацій". Суть цієї теорії (викладена в книзі "Дилема інноватора") полягає в тому, що малі компанії, які мають менші ресурси, але впроваджують простіші, зручніші та доступніші інновації, кидають виклик великим стабільним компаніям, що в результаті може призвести до змін сил у певній галузі. Книгу "Парадокс процвітання" Крістенсен написав спільно із співавторами: Ефоса Оджомо є старшим науковим співробітником Інституту підривних інновацій Крістенсена, а Карен Діллон – колишня редакторка *Harvard Business Review*. Ідеї, викладені в книзі, цілком вписуються в сучасний дискурс модернізації, себто осмислення того, як суспільства розвиваються і що може забезпечити процвітання.

Теорії модернізації суспільств, різноманітні концепції про їхній розвиток та забезпечення сталості часто ставлять запитання "Чому?" та "Як?". Чому одні країни на шляху свого розвитку досягають успіху і значного рівня економічного (а відтак, і політичного, соціального та культурного) зростання, а інші зазнають невдачі і лишаються бідними з низькими доходами населення, слабкими інституціями і невизначеним політичним порядком? Інші автори ставлять запитання "Як?": як суспільства (особливо ті, що стали на шлях модернізації дещо пізніше, аніж країни Заходу) можуть прискорити свій розвиток, забезпечити економічний "стрибок" і досягнути процвітання? Безперечно, варіацій питань про можливість розвитку є значно більше. Але всі вони формують загальний контекст пошуку відповідей на "загадки" модернізаційних процесів. Тож якщо окреслити контекст, у якому постала книга "Парадокс процвітання", то доречно згадати декілька теорій модернізації, які можуть доповнювати ідеї, викладені в книзі Клейтона М. Крістенсена та його співавторів.

Велике запитання “Чому?” надибуємо в “бестселері” авторства Дарона Аджемоглу та Джеймса Робінсона “Чому нації занепадають?” (Аджемоглу, Робінсон, 2016). В цій книзі знаходимо прагнення з’ясувати, чому у світі існує нерівність і чому деякі країни не стають на шлях сталого розвитку. Автори шукають причини світової нерівності, заглиблюючись у минуле та досліджуючи історичну динаміку суспільств. Зокрема, вони помічають, що в деяких країнах, наприклад у Великій Британії, відбулися революції, які змінили політичну та економічну системи, надаючи людям більше політичних прав і розширюючи їхні економічні можливості. Це призвело до нової траєкторії розвитку політики й економіки, кульмінацією якої стала промислова революція XVIII століття. Водночас інші країни, такі як, наприклад, Мексика чи Єгипет, не змогли створити інституції та привести до влади еліти, які б дбали про добробут і розвиток. Автори переконані, що розуміння причин цих відмінностей допоможе зробити перший крок до формулювання ідей, як покращити життя мільярдів людей, які живуть у бідності. На основі значної кількості прикладів Д. Аджемоглу та Дж. Робінсон розробляють власну теорію розвитку та занепаду націй. Цю теорію можна визначити як теорію світової нерівності, що виводиться з головної мети книги – зрозуміти причини відмінностей між націями та їхні потоки. Її також можна назвати інституційною теорією, оскільки вона ґрунтується на ролі політичних та економічних інституцій у розвитку чи занепаді націй.

Великі “Як?” і “Чому?” глобального розвитку знаходимо в праці Еріка С. Райнерта “Як багаті країни забагатіли... і чому бідні країни лишаються бідними?” (Райнерт, 2015). Шукаючи відповіді на запитання, що винесені в назву книги, Ерік С. Райнерт намагається визначити основні економічні та технологічні сили, які варто використовувати в економічній політиці. Виходячи з ідеї, що розвиток економіки спричиняє глибокі зміни в суспільстві, він досліджує причини нерівномірного розвитку країн світу. Зі зростанням розриву між багатими і бідними зростає також потреба пояснити механізми, що це викликають. Райнерт шукає аргументи, щоб зруйнувати монополію панівної теорії, яка стверджує, що економічного зростання та добробуту досягають автоматично за відсутності втручань у ринок, а не через цілеспрямований і тривалий процес побудови певної економічної структури. Сам дослідник вважає, що багатства можна досягнути не завдяки “божественній” або математичній гармонії, а лише розробляючи свідому економічну політику. Райнерт стверджує, що сучасна ситуація закономірно створює розрив між багатими і бідними країнами, а глобалізація, запроваджена в неправильній послідовності, призводить до ситуації, де одні країни спеціалізуються на збагаченні, тоді як інші залишаються в бідності.

Чимало дослідників процесів модернізації намагаються з’ясувати, як забезпечити зростання в сучасному світі, але таке, щоб воно було врівноважене на глобальному рівні і до нього були залучені бідні країни. Для прикладу, можемо згадати дослідження нобелівського лауреата Майкла Спенса (“Нова конвергенція. Майбутнє економічного зростання в багатозвидкісному світі”

(Спенс, 2017)). У своїй книзі Спенс ставить, зокрема, питання про те, як бідна країна може перетворитися на багату та розвинуту і скільки часу їй потрібно для цього за нинішніх умов глобальної економіки. Якими є межі швидкісного зростання економіки? І чи маємо ми достатні ресурси для цього інтенсивного економічного росту? Автор зазначає, що в кінці ХХ століття ми можемо спостерігати значущі в плані економічного розвитку процеси – наприклад, Азія приєдналася до світової економіки та продемонструвала зростання великими темпами, країни Африки почали розбудовувати державні інституції та системи управління ресурсами. В цьому контексті, на думку дослідника, економічний розвиток поставив перед молодими націями питання про ідентичність та згуртованість, а також необхідність створення інституцій, які будуть діяти заради спільного блага. Спенс також звертає увагу на інновації, які збільшували потенціал економіки і таким чином формували сучасну глобальну економіку. Однак, проблема, яку потрібно вирішити, – це виявлення можливостей скорочення бідності у світі. У книзі Майкла Спенса великі сподівання покладають на потенціал ринку та доступ до знань. При цьому зазначено, що зростання не залежить лише від економіки. Економічний складник має бути доповнений іншими чинниками, а саме: лідерством, управлінням, інституціями та політикою.

Підназва книги “Парадокс процвітання” звучить як “як інновації можуть вивести нації з бідності”. Хоча в кінці підназви немає знака запитання, її цілком можна сприймати і як ствердження (демонстрація на прикладах того, як інновації запускали розвиток тих чи тих суспільств) і як запитання (з’ясування того, як саме інновації можуть приводити до процвітання). Основне завдання, яке Клейтон М. Крістенсен та його співавтори ставлять перед собою, – змінити наші уявлення про економічний розвиток, зокрема, дати можливість поміркувати і зрозуміти, чому подолання бідності не є передумовою для процвітання, а також дослідити, як бідні держави можуть стати заможними. Загалом автори намагаються з’ясувати, як країни можуть досягати процвітання (зокрема парадоксальним чином, як впливає з назви). Саме ж процвітання в книзі визначено як процес, завдяки якому дедалі більше людей у регіоні покращують економічний, соціальний та політичний добробут (Крістенсен, 2024: 16). Важливим є те, що процвітання означає не просто задоволення певних потреб людей і надання їм якогось рівня достатку. Це радше процес, аніж результат. Автори зазначають, що процвітання запускає розвиток економічних, соціальних, політичних свобод, а також забезпечує незалежність від одного чи двох ресурсів (скажімо, нафти й газу, як це спостерігається у випадку ресурсної/сировинної економіки). Зрештою, Крістенсен, Оджомо, Діллон намагаються дати свою відповідь на “вічні” запитання модернізації: Як бідні держави можуть стати заможними? Як забезпечити стійке процвітання?

Процвітання мають забезпечити інновації. При цьому книга Крістенсена та його співавторів передусім спрямована на те, щоб показати, як країни, які стали на шлях економічного розвитку пізніше, аніж країни Заходу, які сьогодні тішаються процвітанням, можуть вийти з пастки “навздогінної модернізації”.

Якщо сказати метафорично (і згадати відому апорію давньогрецького філософа Зенона “Ахіллес і черепаха”), то в книзі пропонують способи того, як “Ахіллес” може перестрибнути “черепаху”. Себто як бідні країни можуть знайти способи прискорення в розвитку, не запозичуючи і не прагнути перенести вже готові моделі та зразки модернізації. До процвітання, на думку авторів, ведуть інновації. Їх у книзі визначено як “зміни в процесах, за допомогою яких організація перетворює працю, капітал, матеріали та інформацію на продукти та послуги більшої цінності” (Крістенсен, 2024: 37). Однак відразу треба зауважити, що не всі інновації ведуть до процвітання.

Крістенсен та його співавтори виділяють три типи інновацій. Першим є підтримувальні інновації, які стосуються вдосконалення рішень, що існують на ринку. Цей тип інновацій, як зазначають автори, орієнтований на клієнтів, які потребують удосконаленої версії продукту чи послуги. Другий тип – це інновації, які підвищують ефективність. Ці інновації спрямовані на те, аби дозволити компаніям виробляти більше, витрачаючи менше ресурсів. Однак Крістенсена та його колеги найбільше цікавить третій тип – ринкотворчі інновації. Йдеться про інновації, які створюють нові ринки та демократизують ексклюзивні продукти та послуги. Ринкотворчі інновації в книзі характеризують як “найжиттєздатніші стратегії для майбутнього процвітання бідних країн” (Крістенсен, 2024: 49).

Ринкотворчі інновації автори визначають як далекоглядну здатність бачити те, чого не бачать інші. І в цьому їхня “таємнича” сутність, оскільки вони стають помітними своїми результатами та ефектами. Тому Крістенсен та його колеги пропонують “систему координат із п’яти ознак”, на які треба звертати увагу під час розгляду можливості створення нових ринків: 1) бізнес-моделі, які орієнтовані на неспоживання; 2) сприятлива технологія; 3) нова мережа створення цінності; 4) стратегія, що виникає на основі попередніх елементів; 5) підтримка керівництва. Найважливіше, що створення та впровадження цього типу інновацій пов’язане із неспоживанням. Автори книги пишуть: “Традиційні ідеї спонукають нас шукати розвитку та процвітання в економіці споживання. Безумовно, саме на неї орієнтується більшість підприємців, інвестуючи час та капітал у пошуки нових і цікавих можливостей для розвитку. Ясна річ, ці можливості легше виявити за допомогою інструментів дослідження ринку, до яких уже звикли компанії. Але, на нашу думку, переведення фокусу на неспоживання надає більше можливостей для розвою” (Крістенсен, 2024: 79, 83).

Ринкотворча інновація запускає масштабні зміни. У книзі зазначено, що вона не є якимось окремим продуктом чи послугою. Передусім вона спрямована на комплексне розв’язання проблеми забезпечення процвітання. Така інновація створює робочі місця, змінює інфраструктуру, може створювати освітні інституції, аби виховати освічених працівників, готових цю інновацію впроваджувати та поширювати. Крім того, може формувати системи логістики, дистрибуції. Усе це закладає фундамент для цілої регіональної інфраструктури,

що змінює суспільний ландшафт. Автори демонструють ці зміни, представляючи кейси ринкотворчих інновацій із різних континентів та країн – США, Нігерії, Руанди, Філіппін, Південної Кореї та інших.

Модернізаційні процеси часто не відбуваються спокійно, послідовно, в тиші. В межах сучасних модернізаційних підходів давно вже з'ясовано, що зміни (соціальні, політичні, економічні) часто призводять до нестабільності. Для пояснення цього виміру модернізації доречно звернутися до відомої праці Самуеля Гантінгтона “Політичний порядок у мінливих суспільствах” (Гантінгтон, 2020). Ця книга вже стала класикою політичної та соціальної теорії ХХ століття і її вважають однією з найвпливовіших для розуміння модернізації. Передусім варто відзначити, що представлена в ній теорія модернізації не наділяє модерний стан нормативною цінністю і не стверджує, що модерн приносить виключно позитивні наслідки розвитку. Згідно із Гантінгтоном, наслідком модернізаційних процесів цілком ймовірно може бути політичний занепад, а сам перехід до модерного стану може супроводжуватися нестабільністю та безладом. Тож головну тезу книги можемо сформулювати так: насильство та нестабільність є наслідком швидкого залучення нових соціальних груп у політичне життя, що відбувалося на фоні повільного розвитку політичних інститутів. Політична нестабільність у країнах, що модернізуються, також є результатом розриву між запитами та очікуваннями. На ранніх стадіях модернізації зростають соціальні та економічні запиту населення, водночас відбувається спад очікувань щодо їх реалізації. Але найголовніше, що можемо виокремити з цього короткого аналізу, – розвиток передбачає своєрідний ризик і невизначеність.

У випадку ринкотворчих інновацій ми також можемо натрапляти на невизначеність та ризик, що будуть гальмувати бажання впроваджувати їх. При цьому такий ризик і невизначеність можуть “зупиняти” як інноваторів, так і споживачів. Крістенсен та його колеги зазначають таке: “...Впровадження нових рішень спричиняє низку сильних тривог, які можуть бути непереборними: занепокоєння щодо вартості, страх опанувати щось нове, а також страх перед невідомим” (Крістенсен, 2024: 71). Часто інноватори не хочуть помічати цього, вважаючи, що нове завжди краще і споживачі будуть прихильно сприймати його. Тоді вони просто не помічають або ігнорують сили, що блокують інновації.

Парадоксів у книзі надibuємо чимало. Вони стосуються як передумов викладеної в ній теорії, так і самої теорії.

Перший парадокс можемо означити як такий, що стосується передумов теорії ринкотворчих інновацій. Він базується на тезі, що подолання бідності не є передумовою процвітання. На початку розповідають історію з досвіду одного з авторів – Ефоси Оджомо. Одного разу він зібрав 300 000 доларів, обрав п'ять громад в Африці і забезпечив їх водою, встановивши насоси. Як читаємо в передмові, “...день, коли Ефоса та люди, які його підтримали, приїхали, щоб уперше ввімкнути насоси, став днем безмежної радості як для Ефоси, так

і місцевих жителів” (Крістенсен, 2024: 14). Однак щастя тривало недовго, через пів року після буріння насоси вийшли з ладу, з’ясувалося, що знайти кваліфікованого майстра в тій місцевості складно. В результаті залишився лише один із п’яти насосів, який забезпечував водою. Тож виявилось, що до процвітання не веде просте вливання грошей в економіку бідних країн чи гуманітарна або ресурсна підтримка їх.

Другий парадокс внутрішньо притаманний теорії ринкотворчих інновацій і може бути сприйнятий як певні межі її методології. Він проглядається, якщо звернутися до самої суті ринкотворчих інновацій. Вони постають у цій теорії і як “чудо”, яке сталося з нічого, і як закономірність, що постала на основі причинно-наслідкових зв’язків. Іншими словами, з одного боку, чи не єдиним симптомом можливості ринкотворчих інновацій є неспоживання (“Неспоживання – це пряма підказка про величезний інноваційний потенціал. Але щоб помітити неспоживання, слід змінити кут зору і побачити те, що, ймовірно, не бачать інші” (Крістенсен, 2024: 64)); з іншого боку, запуск ринкотворчих інновацій передбачає певну послідовність та принципи (зрештою, це передбачає і спроба концептуалізувати цей феномен).

З парадоксів, мабуть, впливає і одна із слабких сторін теорії ринкотворчих інновацій та створення умов для процвітання. Виглядає так, що ця теорія зосереджена передусім на досягненні процвітання і менше зорієнтована на забезпеченні його сталості. У книзі не знайдемо відповіді на те, що буває, якщо процвітання “випаровується”. А це може статися через “підривні інновації”, які вивчає Клейтон Крістенсен, чи через “підривні глобальні економічні тренди”, коли, скажімо, виробництва переміщують у країни з дешевшою робочою силою. Цілком доречним прикладом буде американське місто Детройт, яке свого часу було одним із найбільших світових центрів автомобілебудування, зокрема, завдяки Генрі Форду, який у книзі є прикладом ринкотворчих інновацій. Однак із 1970-х років місто почало переживати кризу, оскільки американським виробникам автомобілів було важко конкурувати з європейськими та японськими виробниками. Тож сталість “процвітання” не так і легко втримати.

Згадані парадокси і межі методології аж ніяк не заперечують і не применшують значущість представленої в книзі теорії ринкотворчих інновацій. Автори відкриті до критик і навіть закликають читачів до обговорення та виявлення проблемних моментів їхньої теорії. Як вони пишуть: “Ми знаємо, що ця книжка неідеальна. Ми вважаємо її початком, а не кульмінацією наших досліджень у напрямку ґрунтовнішого розуміння ролі інновацій у створенні та підтримці процвітання, тож сподіваємося, що ви поділяєте з нами це прагнення. Кожна хороша теорія й кожна хороша ідея стають кращими, коли ми розуміємо те, чого вона пояснити не може, а також обставини, за яких ця теорія чи ідея стають принаймні актуальними. Ми пропонуємо вам позмагатися і проаналізувати наші думки, щоб допомогти нам посилити викладені тут теорії, бо лише разом зможемо отримати відповіді на найважливіші питання” (Крістенсен, 2024: 289).

Якщо спробувати співвіднести ідею ринкотворчих інновацій, представлену в книзі, із певною політичною ідеологією, то це, найімовірніше, буде лібертаріанство. Автори значною мірою покладаються на ринкові механізми. Вони переконані, що економіка стає стійкішою завдяки створенню нових ринків, а ринкотворчі інновації мають потенціал саморегулювання (вони закономірним чином створюють та врегульовують інституційний і політичний порядок навколо себе). Більше того, вони постають, у певному сенсі, органічно. Головне – набратися сміливості і довіритися інтуїції (а також і зробленим прорахункам) щодо можливого неіснуючого ринку. Так, у цій теорії відкидають ідею перенесення (чи запозичення) успішного досвіду від однієї країни до іншої. В книзі зазначено, що ніби й логічним видається, що уряд або впливова неурядова організація зверху (часом, можливо, адміністративними методами) проштовхує інституції в суспільство, які б мали запустити чи підтримати модернізацію. Але, згідно з Крістенсеном та його колегами, інституції не створюють суспільні цінності, а лише віддзеркалюють їх. Тому, якщо в певне суспільство імплемувати інституцію, яка не відповідає цінностям суспільства, то вона в кращому випадку не буде ефективною, а в гіршому – може навіть зашкодити розвитку суспільства. Ринкотворчі інновації мають потенціал не лише створювати інфраструктуру навколо себе, але й змінюють суспільну динаміку, а відтак і цінності суспільства. Це закономірно призводить до творення нових інституцій. Ринкотворчі інновації мають здатність змінювати траєкторію суспільного розвитку. Буде доречно згадати, що теорія Крістенсена та його колег руйнує ще один міф щодо модернізації, а саме – так звану *Path dependence theory* (залежність від шляху, коли розвиток у майбутньому безальтернативно залежить від минулого).

Книга “Парадокс процвітання” написана не лише для того, щоб дати “рецепт” творення інновацій, але й для того, щоб спонукати мислити про інновації та розвиток суспільств у напрямку їхнього процвітання. Автори, зрештою, в одному із завершальних розділів пишуть, що описом принципів, історій та теорій, які представлені в книзі, вони прагнуть спонукати нас поставити собі та іншим питання про те, як можна усунути, здавалося б, нерозв’язну проблему глобальної бідності. Самі ж Клейтон М. Крістенсен, Ефоса Оджомо та Карен Діллон переконані, що ринкотворчі інновації здатні розв’язати чимало сучасних проблем, запустити “економічний двигун” багатьох країн: “Ці інновації, – пишуть автори, – створюють робочі місця, притягують інфраструктуру та інституції, а також є міцним фундаментом і каталізатором майбутнього економічного зростання. А отже, мають потенціал зрушити динаміку багатьох нині бідних країн” (Крістенсен, 2024: 282). Інновації постають тут центральним чинником розвитку та прискорення модернізації. Як пишуть автори, інновації – це процес усталення суспільства; вони можуть змінити суспільну парадигму, себто те, як люди розуміють бідність, багатство, процвітання. Зміна цієї парадигми має вселяти надію щодо можливості процвітання усього світу.

Бібліографічні покликання:

1. Аджемоглу Д., Робінсон Дж. 2016. *Чому нації занепадають*. Київ: Наш формат. 472 с.
2. Гантінгтон С. 2020. *Політичний порядку мінливих суспільствах*. Київ: Наш формат. 448 с.
3. Крістенсен К., Оджомо Е., Діллон К. 2024. *Парадокс процвітання. Як інновації можуть вивести нації з бідності*. Львів: Видавництво Старого Лева. 416 с.
4. Райнерт Е. 2015. *Як багаті країни забагатили... і чому бідні країни лишаються бідними*. Київ: Темпора. 444 с.
5. Спенс М. 2017. *Нова конвергенція. Майбутнє економічного зростання в багатотемпловому світі*. Київ: Темпора. 352 с.

References

1. Adzhemoglu D., Robinson Dzh. 2016. *Chomu natsii zanepadaiut [Why Nations Fail]*. Kyiv: Nash format. 472 s. [in Ukrainian].
2. Hantington S. 2020. *Politychnyi poriadok u minlyvykh suspilstvakh [Political order in changing societies]*. Kyiv: Nash format. 448 s. [in Ukrainian].
3. Kristensen K., Odzhomo E., Dillon K. 2024. *Paradoks protsvitannia. Yak innovatsii mozhut vyvesty natsii z bidnosti [The Prosperity Paradox: How Innovation Can Lift Nations Out of Poverty]*. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva. 416 s. [in Ukrainian].
4. Rainert E. 2015. *Yak bahati krainy zabahatily... i chomu bidni krainy lyshaiutsia bidnymy [How Rich Countries Got Rich . . . and Why Poor Countries Stay Poor]*. Kyiv: Tempora. 444 s. [in Ukrainian].
5. Spens M. 2017. *Nova konverhentsiia. Maibutnie ekonomichnoho zrostannia v bahatoshvydkisnomu sviti [The Next Convergence: The Future of Economic Growth in a Multispeed World]*. Kyiv: Tempora. 352 s. [in Ukrainian].

HOW TO ENSURE THE PROSPERITY OF COUNTRIES?

Dmytro Shevchuk ^{a,*}

^a *PhD in Philosophy, Professor, a Vice-rector for Scientific and Pedagogical work of The National University of Ostroh Academy*

Book review: Kristensen K., Odzhomo E., Dillon K. 2024. *Paradoks protsvitannia. Yak innovatsii mozhut vyvesty natsii z bidnosti [The Prosperity Paradox: How Innovation Can Lift Nations Out of Poverty]*. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva. 416 s. [in Ukrainian]